

VLADIMIR HUZJAN
Zavod za znanstveni rad HAZU u Varaždinu
vhuzjan@gmail.com

Primljeno: 06. 04. 2011.
Prihvaćeno: 18. 05. 2011.

VARAŽDIN U VRIJEME DRŽAVE SLOVENACA, HRVATA I SRBA - OD 29. LISTOPADA DO 1. PROSINCA 1918. GODINE

U ovome članku, autor prikazuje društveno – politička zbivanja na području grada Varaždina u vrijeme trajanja Države SHS, odnosno od 29. listopada do 1. prosinca 1918., te u razdoblju neposredno prije i nakon toga.

UVOD

Nakon višestoljetnog suživota, a u zadnjim danima I. svjetskog rata, Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija *Narodnim prevratom* 29. listopada 1918. prekinula je sve državnopravne odnose s Kraljevinom Ugarskom i Carevinom Austrijom. Južnoslavenske zemlje u sastavu nekadašnje Austro – Ugarske Monarhije odmah su proglasile ujedinjenje u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba (dalje Država SHS) te najavili ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom u novu, veću državnu zajednicu južnih Slavena - Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca (dalje Kraljevstvo SHS).¹ Ovaj zamršen proces u Hrvatskoj je vodio nekoliko stotina političara i intelektualaca koji nisu referendumom ili nekim drugim izborničkim alatom dobili povjerenje naroda, već je narod samo slijedio nejedinstvenu (političku) elitu. Do 29. listopada u Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba (dalje Narodno vijeće) prisutne su bile dvije političke opcije.² Anton

¹ Država SHS obuhvaćala je južnoslavenske zemlje u sklopu Austro – Ugarske Monarhije.

² Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba osnovano je 5./ 6. listopada 1918. u Zagrebu kao najviše političko predstavništvo južnoslavenskih naroda u Austro - Ugarskoj Monarhiji koje je 19. listopada objavilo preuzimanje narodne politike. Za predsjednika Vijeća izabran je Anton Korošec (1872. – 1940.), potpredsjednici su bili Ante Pavelić (1869. – 1938.) i Svetozar Pribičević (1875. – 1936.). Na Predsjedništvo Narodnog vijeća prešla su sva državna prava koja su do tada pripadala vladaru. Kao i u Zagrebu, nove pokrajinske vlade ustrojene su u Splitu, Sarajevu i Ljubljani.

Korošec (1872. – 1940.) i Ante Trumbić (1864. – 1938.) smatrali su kako Država SHS mora dobiti međunarodno priznanje te su zato i otišli u Pariz 9. listopada, dok je s druge strane Svetozar Pribičević (1875. – 1936.) smatrao kako se Država SHS mora bezuvjetno i čim prije priključiti Kraljevini Srbiji i Kraljevini Crnoj Gori. Potonji stav će 16. studenoga prihvatiti i dalmatinska pokrajinska vlada te vlada u Sarajevu.³ Treba napomenuti kako je opća situacija u Državi SHS bila izrazito teška. Italija je zaposjela obećani teritorij na Jadranu, bivša Austro – Ugarska vojska u povlačenju stvarala je teške incidente, velik broj domaćih vojnika – dezertera odlazio je u pljačke, a na tržištu je nedostajalo osnovnih živežnih namirnica. Proglašena je i nova mobilizacija, ali je odaziv bio slab. U tim napetim i neizvjesnim okolnostima, Narodno vijeće sastalo se 23. i 24. studenoga kada je donijet *Naputak* s kojim se trebalo otići u Beograd na pregovore. Iako je Ženevska deklaracija dala solidnu osnovu za stvaranje nove države na ravnopravnim osnovama, na kraju je odbačena. Načelni dogovor uspostavljen u Naputku u zadnji čas je izmijenjen u oblik svečane izjave adresirane na budućeg zajedničkog vladara - regenta Aleksandra Karađorđevića (1888. – 1934.). Ujedinjenje u novu južnoslavensku državnu zajednicu proglašeno je u Beogradu 1. prosinca 1918. bez sporazuma o budućem državnom uređenju. U očima Karađorđevića stvaranje nove unitarne države, kasnije Kraljevine Jugoslavije, bio je vrhunac nacionalne ideje, dok Hrvatima s tisućgodišnjom državnom tradicijom sve manje od federalizma nije bilo prihvatljivo. Sukob ideja federalizma, gdje će svi narodi buduće državne zajednice biti jednaki s očuvanim obilježjima državnosti, i s druge strane vlastiti interes centralizma i širenja teritorija jednostavno se nisu mogli usuglasiti. Mnogi u Hrvatskoj vjerojatno nisu bili svjesni kako je nakon ujedinjenja počeo proces centralizacije i unitarizacije koji će trajati sve do osvita II. svjetskog rata. U tom smislu problemi su nastali već na samom početku mladog Kraljevstva SHS, a Hrvatska je izgubila važne elemente stoljetne državnosti.⁴

Ljubo BOBAN, "Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba", *Časopis za suvremenu povijest*, 24, br. 3, Zagreb, 1992., str. 45. – 60., Hodimir SIROTKOVIĆ, "O nastanku, organizaciji, državnopravnim pitanjima i sukcesiji Država SHS nastale u jesen 1918.", *Časopis za suvremenu povijest*, 24, br. 3, Zagreb, 1992., str. 61. – 74.

³ Političke stranke također su imale različite stavove oko buduće državne zajednice. Tako se Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) zalagala za Neutralnu seljačku republiku Hrvatsku koja može ulaziti u različite državno - pravne odnose s državama ostalih južnoslavenskih naroda ili Hrvatska stranka prava (HSP) koja je bila za Hrvatsku republiku u savezu država Slovenca, Hrvata i Srba. (op. a.).

⁴ Više o toj temi vidi u: Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942., Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, knjiga I, Zagreb, 1961., Ljubo BOBAN, *Maček i politika HSS*, Liber, Zagreb, 1974., Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988., Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, II. dio, August Cesarec Zagreb, Zagreb, 1989., Svetozar PRIBIČEVIĆ, *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb, 1990., pretisak 1992., Trpimir MACAN, *Povijest*

Bit ovoga rada jest prikaz najvažnijih društveno – političkih zbivanja na području grada Varaždina od 29. listopada do 1. prosinca 1918. godine, odnosno u vrijeme trajanja Države SHS. Za pisanje ovoga rada koristilo se nekoliko vrsta neobjavljenog arhivskog gradiva pohranjenog u Državnom arhivu Varaždinu (dalje DAVŽ) – redovni spisi Gradskog poglavarstva Varaždin, zatim prezidijalni i spisi Kotarske oblasti/ Sreskog načelstva Varaždin i drugo. U Gradskom muzeju Varaždin (dalje GMV) proučena je sva tematski vezana pisana i tiskana dokumentacija, a posebno su obrađeni podaci iz tadašnjeg varaždinskog časopisa *Volja naroda* te zabilježena sjećanja novinara Zvonka Milkovića.

VARAŽDIN U OSVIT NARODNOG PREVRATA

Kao što je već navedeno, stvaranju nove države prethodio je četverogodišnji Veliki rat, kako su ga suvremenici zvali u Varaždinu, manifestiran u Hrvatskoj ukidanjem ustavnih prava, Sabora, tiskovnom cenzurom, prijekim sudovima i zabranama javnog okupljanja te djelovanja kulturnih udruga. Do početka rata život u Varaždinu odvijao se normalnim tokom. Od 16. do 18. ožujka 1914. održani su izbori za gradsko zastupstvo na kojima su predstavnici Hrvatsko – srpske koalicije dobili 26, Hrvatsko – Ugarske stranke tri, a Stranke prava jedno mjesto. Za gradskog načelnika imenovan je Pero Magdić koji je tu službu obavljao od 28. ožujka 1914. do 1919. godine.⁵ Dva mjeseca nakon izbora Varaždin su posjetili ban Ivan Skerlec (Škrlec) (1873. - 1951.) i nadvojvoda Leopold Salvator, princ Toskane (1863. – 1931.), a u lipnju je počeo izlaziti tjednik Stranke prava *Hrvatsko pravo, list za politiku i narodno gospodarstvo*. S obzirom na početak rata u srpnju je provedena mobilizacija vojnih obveznika do 37. godine starosti i pučkih ustaša do 42. godine starosti. Brojne javne zgrade pretvorene su u bolnice u koje su već u kolovozu 1914. počeli stizati prvi ranjenici.⁶

Hrvatskoga naroda, Nakladni zavod Matice hrvatske, Školska knjiga, Zagreb, 1992., Hrvoje MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1993., str. 59. – 75., Ljubo BOBAN, "Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba", *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 24., br. 3., Zagreb, 1992., str. 45. – 60., Hrvoje MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1993., Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije (1918. - 1991.)*, *Hrvatski pogled*, Zagreb, 1998., Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb, 1999., Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, Zagreb, 2003., Ljubomir ANTIĆ, "Prvi svjetski rat i Hrvati", *Hrvatska revija*, Zagreb, br. 2, 2004., str. 15. - 21. i drugo.

⁵ Spomenica varaždinskog muzeja 1925 - 1935, Izdanja Muzealnoga društva u Varaždinu, br. I., Varaždin, 1935., str. 27.

⁶ Rudolf HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad HAZU u Varaždinu, Grad Varaždin, Varaždin, 1993., str. 509. – 513; *Politički i stranački život Varaždina 1861 – 1941.*, Katalog izložbe s kronološkim pregledom važnijih politič-

Aktivno prateći zbivanja na hrvatskoj političkoj sceni, *Volja naroda* izvijestila je kako se val narodnog oduševljenja proširio Varaždinom kada je početkom listopada 1918. u Zagrebu osnovano Narodno vijeće - hrvatske trobojnice izvještene su na kuće i na vijećnici.⁷ Mnoštvo ljudi tada se kretalo gradskim ulicama i klicalo narodnoj slobodi, Državi SHS, Narodnom vijeću i A. Trumbiću. Henrik Krizman se na glavnom gradskom trgu obratio okupljenima kazavši kako je Narodno vijeće preuzelo sve opće i upravne poslove. Nakon što su hrvatsku trobojnicu stavili i na zgradu pošte, okupljeni su otpjevali hrvatsku, slovensku i češku himnu te su se u miru razišli.⁸ Novinar *Volje naroda* Zvonko Milković, ovako je opisao događaje u Varaždinu 22. listopada 1918.: "Prvi dani slobode. (...) Je li moguće? U Zagrebu buknuła je revolucija! (...) Ne mogu da vjerujem. (...) uleti u poštu jedan akademičar i javi mi, da su upravo počele u Varaždinu velike manifestacije (...) Poletim na ulicu. Jedva izađoh, a u noć veličajno, pobjedonosno i radosno — diže se naša narodna himna prekidana poklicima, vriscima, pljeskom i krikovima. Spontano, gonjena unutaranjim, svetim nemirom, skupila se omladina na glavnome trgu i sada, pojačana stotinama građanstva i vojnika manifestirajući kreće ulicama. Napred veliki barjak, a za njim srednjoškolci, akademičari i sve što narodno osjeća i što je van sebe, sve što je poludilo od uzbuđenosti i radosti nad glasinama što stigoše iz Zagreba. Pjeva se srpska, hrvatska, slovenska, jugoslavenska himna, kliče se Srbiji, Antanti, kralju Petru, Wilsonu, ruži se Austriju, i poklici ogorčenja padaju na Vilima, Karla, Magjare. I sada, u toj raspaljenoj, neobuzdanoj, nabujaloj provali srca osjetih (...) da se počela da ruši tamnica straha, prisilne šutnje, nasilja, denucijacija, politisch verdchtig — ona omražena, odvratna silnica Austrija, ružna dvoglava Austrija, neestetska, crnožuta država, koju smo mrzili (...) Na kolodvoru skinuti su svi magjarski natpisi,

kih zbivanja, autor teksta kataloga i izložbe Magdalena LONČARIĆ, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 1994., str. 36.

⁷ Predsjedništvo Narodnog Vijeća na sjednici 29. listopada povjerilo je za Hrvatsku i Slavoniju bansku vlast Antunu Mihaloviću, vođenje Odjela za bogoštovlje i nastavu Milanu Rojcu, Odjela za pravosuđe Aleksandru Badaju, Odjela za narodno gospodarstvo Živku Petričiću, zatim povjerenikom za financije određen je Franjo Braum, za prehranu Edo Olarković, za socijalnu skrb Vilim Bukšeg, za poštu, brzojav i telefon Cezar Akačić (zastupnik Ivanečkog kotara, član Starčevićeve stranke prava), za željeznice Većeslav Wilder, trgovinu, obrt i industriju Gjuro Šurmin. "Vlada narodnog vijeća", *Volja naroda*, 31. listopada 1918., god. I., br. 20., str. 2. *Volja naroda* je bio list koji je zastupao ideju ujedinjenja južnoslavenskih naroda u jedinstvenu državu. Uredništvo je u člancima uvijek pozitivno gledalo na događaje koji su se odvijali tijekom studenoga i početka prosinca 1918. u Varaždinu. Za petoprosinačke žrtve navedeno je kako je to bio žalostan događaj u kojem su besavjesni ljudi nahuškali i napili vojnike 53. pješačke pukovnije koji su oružjem išli na Trg bana Jelačića u Zagrebu tražeći republiku, a ne monarhiju. "Žalostan događaju u Zagrebu", *Volja naroda*, 12. prosinca 1918., god. I., br. 26., str. 2.

⁸ "Najnovije vijesti. Narodni iskazi u Varaždinu", *Volja naroda*, 24. listopada 1918., god. I., br. 17., str. 5.

znaci tiranstva i tuđinstva, i izvještene dvije hrvatske zastave. Isto se dešava na financiji, na pošti. I opet se pjeva i opet klikče, i svatko, bez da to i misli, ruši austrijskoga silnika u srcima. (...) Sutradan popodne skinuti su po srednjoškolcima ulični napisi: Trg Franje Josipa I. i zamijenjeni s novim pločama: Trg dra. Trumbića. Što to znači? - pitaju prolaznici. Revolucija, kratak je odgovor.”⁹

Dva dana kasnije, sjednica varaždinskog gradskog zastupstva bila je u ozračju novih političkih zbivanja. Na toj je sjednici, prije prelaska na dnevni red, Magdić predložio da gradsko zastupstvo usvoji objavu i zaključke Narodnog vijeća od 19. listopada 1918. godine. Uz to, apelira da se gradsko stanovništvo suzdrži od svakog oblika demonstracija i uništavanja tuđeg vlasništva,¹⁰ a pogotovo državnog jer se tako uništava vlastito: “(...) jerbo time štetimo samo svoje, a pred vanjskim svijetom dolazimo u svijetlu koje će nas prikazati kao ljude nesavremene i nedozrele za ovo veliko doba (...)”.¹¹ Kao povod za ovu izjavu poslužio mu je čin oštećenja biste kraljice Elizabete i spomenika svjetskom ratu tzv. *Verdienst* koji je ocijenio barbarskim i nedoličnim činom svakog Hrvata. Privremeni Narodni odbor građanima Varaždina obratio se već 26. listopada posebnim proglasom u kojem traže ujedinjenje Hrvata, Srba i Slovenaca u jednu državu i naglašavaju kako se svi trebaju pokoriti odredbama Narodnog vijeća.¹² Također, pozivaju na osnivanje Narodnih odbora u manjim mjestima te Narodnih straža radi očuvanja reda i mira.¹³ U tom smislu, u Vinici su zauzimanjem grofa Josipa Bombellesa i župnika Franje Trumpića osnovani Narodni odbor i Narodna straža. Isto je provedeno i u drugim mjestima. Pročelnicima su imenovani: u Ivancu Mile Valentić, u Maruševcu Janko Šešelj, u Šemovcu župnik Ivan Miškulin,¹⁴ u Knegincu (Gornjem i Donjem) Franjo Rak, u Jalžabetu Petar Pavličević, u Leštakovcu Valent Gregurić, u Imbriovcu Tomo Lukinić, u Novakovcu Ivan Pintarić, u Pihovcu Stjepan Filipašić, u Kelemenu Fric Radačić, za Grešćevinu i Rukljevinu Mijo Križanić, Poljanu Donju Stjepan Hurjak, Poljanu Gornju Jakob Vuk i drugi.¹⁵ Novac za potrebe rada Narodnog vijeća u Varaždinu se uplaćivao u prostorijama Prve hrvatske štedionice, a prema sačuvanim podacima grof Bombelles je da-

⁹ Zvonko MILKOVIĆ, “Prvi dani slobode”, *Volja naroda*, 24. prosinca 1918., br. 28., str. 10.

¹⁰ Do 1. studenoga u varaždinskom zatvoru, odnosno u uzama sudbenog stola, zatočena je bila 31 osoba. Državni arhiv u Varaždinu (dalje DAVŽ), Gradsko poglavarstvo Varaždin (dalje GPV) – redovni spisi 1918., br. 11260.

¹¹ DAVŽ, Zapisnici gradskog poglavarstva, 24. listopada 1918., uvodni govor.

¹² Za predsjednika je izabran Milan Kučenjak, za potpredsjednika Bogdan Svoboda, povjerenikom je imenovan Henrik Krizman, a tajnikom Zvonko Milković (op. a.).

¹³ “Gradjani, seljaci, radnici!”, *Volja naroda*, posebno izdanje, 27. listopada 1918., god. I., br. 18., str. 1.

¹⁴ “Narodni pokret u okolici”, *Volja naroda*, posebno izdanje, 27. listopada 1918., god. I., br. 18., str. 2.

¹⁵ “Iz okolice”, *Volja naroda*, 14. studenoga 1918., god. I., br. 22., str. 5.

rova 1.000 dolara u zlatu.¹⁶ Radi zaštite grada, svi sposobni muškarci pozvani su u Hrvatski sokol koji je preuzeo funkciju Narodne straže.¹⁷ Na izvanrednoj skupštini vatrogasnog zbora i građanske čete odlučeno je kako se svi djelatnici stavljaju na raspolaganje Narodnom vijeću i Narodnoj straži.¹⁸ Organizaciju Narodne straže u Varaždinu vodio je Bogdan Svoboda koji je središnjicu Narodnog vijeća u Zagrebu molio neka mu pošalju pravilnike ili upute kako se to radi.¹⁹

Neposredno prije samog proglašenja samostalnosti stanje u Varaždinu bilo je izrazito uzbudljivo: "Varaždin slavi! U uredima je obustavljen rad, trgovine su zatvorene, škole raspuštene, svijet se gomila po ulicama i sprema se za popodnevnu manifestaciju. Sa željeznice nestali mađjarski natpisi, sa pošte i financije zajednički grbovi, veselo se i slobodno viju narodne trobojke po kućama."²⁰ Velike manifestacije održane su i u Ludbregu, Maruševcu i drugim mjestima Varaždinske županije. Povijesnu sjednicu Hrvatskog sabora 29. listopada 1918. na predsjedničkom mjestu završio je Pero Magdić riječima: "Dižem sjednicu uz poklik: Živilo Narodno vijeće (...) Živjela slobodna, suverena država Slovenaca, Hrvata i Srba!"²¹ Nakon što je u Varaždin stigla vijest kako je Sabor prekinuo sve državno pravne odnose s Austro - Ugarskom, novinar *Volje naroda* kaže da se u gradu spontano okupilo oko 6.000 ljudi koji su slavili na ulicama i prisegnuli Narodnom vijeću i budućoj Državi SHS. "(...) dođe 29. listopad, dan proglašenja slobode po Hrvatskome saboru. Nismo više provincija Austro-ugarske, već sastavni dio mlade države SHS - Slovenaca, Hrvata i Srba! Sa uredskih grbova iščezavaju krune sv. Stjepana, nestaju svi njemački napisi sa trgovina, tako da u prvi dan naše slobode imadu najviše posla ličilački obrtnici. Svagdje se nešto ima da preliči, oblijepi i sakrije. Kako je brzo iščezla etiketa Austro-ugarska i došla nova: SHS! (...) Varaždin je odmah, spontano priredio jednu doista velebnu manifestaciju slobodi. Svi slojevi građanstva, činovništvo, časništvo, vojska, bivši srpski zarobljenici, škole, univerzitetlije, društva, sve se to popodne sakupi na

¹⁶ "Prinosi za narodno vijeće", *Volja naroda*, posebno izdanje, 27. listopada 1918., god. I., br. 18., str. 2.

¹⁷ "Saopćenja varaždinskog narodnog odbora", *Volja naroda*, posebno izdanje, 27. listopada 1918., god. I., br. 18., str. 1. U kazališnoj restauraciji okupili su se svi oni koji su htjeli pristupiti Hrvatskom sokolu. Nakon toga sokolaši su postali dio Narodne straže i položili prisegu vjernosti."Skupština hrv. Sokola u Varaždinu", *Volja naroda*, posebno izdanje, 27. listopada 1918., god. I., br. 18., str. 2.

¹⁸ "Izvanredna skupština vatrogasnog zbora u Varaždinu", *Volja naroda*, posebno izdanje, 29. listopada 1918., god. I., br. 19., str. 2.

¹⁹ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Fond Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (dalje: F NV SHS), kut. br. 6, IV Središnja kancelarija Narodnog vijeća SHS, a) opći spisi, god. 1918 - 1921, br. 5-2366 /28 /, br. 8. od 24. listopada 1918.

²⁰ "Slavlje u Varaždinu", *Volja naroda*, posebno izdanje, 29. listopada 1918., god. I., br. 19., str. 2.

²¹ Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, II. dio, August Cesarec, Zagreb, 1989., str. 98.

trgu i povorka od više hiljadu ljudi obiđe gradom. Takve povorke zacijelo nije nikada vidio Varaždin, koji inače voli parade i sve vanjsko, dekorativno i svečano. Ali momenat je bio velik i nezaboravan, kad je čitava ta masa svijeta, što se sakupila na trgu pred gradskom vijećnicom, na poziv kanonika Kučenjaka, bijelog starca, koji poprimi izgled davna, pobožna slavenskoga žreca, položila prisegu vjernosti i odanosti Narodnome Vijeću. (...) Još isto več, u 9 sati, sastao se Odbor Narodnoga Vijeća, da stvori hitne zaključke glede udara na vojsku (...) Sjednici Odbora Narodnoga vijeća, koja potraja do 2 sata u noći, prisustvovalahu mnogi narodni časnici, od zastavnika do pukovnika, te je zaključeno, da se još iste noći zauzme vojna komanda, a sutra u jutro u 7 sati izvede zaprisegnuće sviju hrvatskih vojnika, a razoruža magjarsku posadu. Sutradan rano, već prije sedam sati, napuni se vojskom Kapucinski trg. (...) narodna vojska, posve bojno opremljena prisije Narodnome Vijeću. Momci, kojima je protumačeno, da je došlo do prevrata i oslobođenja, veseli su, poskidahu još u kasarnama Karla i sa kapa i sa svačijih grudi crvene se bijele i plave narodne trobojke. I još koji čas, a onda se polazi na posao. Veći odred odlazi pred topničku vojarnu, opkoli ju, i razoruža tamo smještene topnike Magjare. Jedan oveći odred zaposjeda Dravske mostove, manji odredi zaposjedaju barutanu, vojna spremišta, poštu itd. Sve je to izvedeno najvećom brzinom i tolikim mirom, da oni komotniji purgari, koji izlaze tek oko 8 sati, ni ne slute o prevratu, koji je kod nas noćas i jutros izveden. I, naravno, sada svatko želi da zna što se to u nas uradilo. Na narodne časnike gleda se ko na heroje! Nastaju prave legende. Već se čuje, da je kod Drave došlo do prvih okršaja, svatko hoće da bolje zna, koliko ima magjarske vojske, koliko mašinskih pušaka, koliko topova! Razoružanje magjarskih vojnika u Varaždinu tumače neki kao navještaj rata Magjarima."²² Može se reći kako se potpuni *Narodni prevrat* u Varaždinu dogodio u noći s 29. na 30. listopada kada su dotadašnji gradski vojni zapovjednik pukovnik Repper i njegovo osoblje razoružani. Tom prilikom upravu su preuzeli članovi Narodne straže kojima je predana i sva vojna dokumentacija. Prema vojnicima strane narodnosti nije bilo osvete, već su svi časnici mađarske i njemačke narodnosti internirani te u roku par sati pušteni na slobodu preko Drave. Cijeloj situaciji su pomogli i vojnici 5. ulanske pukovnije koji su se u Varaždin vratili 26. listopada (posljednje smještena kod Loznice u Srbiji).²³ Zvonko Milković je te događaje detaljnije opisao: "(...) nekoliko članova mjesnog odbora Narodnog Vijeća krenulo je noću, iza dva sata, najprije u svratiste Novak, gdje je stanovao mjesni vojni zapovjednik, narodnošću Nijemac.

²² Zvonko MILKOVIĆ, "Prvi dani slobode", *Volja naroda*, 24. prosinca 1918., br. 28., str. 11.

²³ "Povratak 5. ulanske pukovnije u Varaždin", *Volja naroda*, posebno izdanje, 27. listopada 1918., god. I, br. 18., str. 2.

Probudilo ga se iz sna rekne mu se o čemu se radi i on videći da nema svrhe, preodjene se i krene u prizemlje svratišta, gdje ga čekahu revolucionarni časnici i članovi odbora N. V. Na to se svi zaputiše u vojnu komandu. Pred vratima stoji straža s nataknutim bodom. Prođemo kraj nje, prođemo hodnikom. Svagdje mir. No, u prvoj sobi nabašemo na četrnaest vojnika do zuba oboružani, polegoše po podu i krevetima i spavaju. Straže su te noći dakle podvostručene, radi demonstracija. (...) Medjutim, dosadnji zapovjednik praćen našim oficirima prođe kraj straža mirno i uđe u drugu sobu, a na to dva mlada revolucionarna časnika stanu pojedinačno buditi vojnike. — Što si ti, Hrvat ili Magjar? Madjar. Odmah ga se razoružalo (...) Ispostavilo se, da se većina straže sastojala od Magjara topnika. Razoružanim Magjarima vojnicima bude određeno da odstupe, a Hrvati, oboružani, stupiše u red, kratko im je rastumačen zaključak Hrvatskog sabora, a onda budu zavjereni Narodnome Vijeću SHS. I netom vojnici položile ovu prisegu, sami od sebe poskidahu veselo Karla sa svojih kapa. Radosno nam je zakucalo srce. K. u. K. komanda bila je zauzeta!"²⁴

U DRŽAVI SHS

Dan nakon prekidanja svih državno pravnih odnosa s Austrijom i Ugarskom, prisegu vjernosti Narodnom vijeću položile su varaždinske čete na nekadašnjem Strossmayerovom trgu, danas Kapucinskom, pod zapovjedništvom pukovnika Ivana Kolaka. Ukinuto je kraljevsko - ugarsko domobranstvo i carsko - kraljevska vojska, a cjelokupna vojska dobiva novi naziv - Narodna vojska.²⁵ Glavnim zapovjednikom imenovan je Slavko Kvaternik, a u Varaždinu je odmah upućen poziv na mobilizaciju s upisom u Preradovićevoj ulici br. 17.²⁶ Već početkom studenoga prvi pripadnici *Zelenog kadra* vraćaju se i prijavljuju Narodnoj straži.²⁷ Zapo-

²⁴ Zvonko MILKOVIĆ, "Prvi dani slobode", *Volja naroda*, 24. prosinca 1918., br. 28., str. 10.

²⁵ "Narode!", *Volja naroda*, 31. listopada 1918., god. I., br. 20., str. 1.

²⁶ "Gradjani, seljaci i radnici!", *Volja naroda*, 31. listopada 1918., god. I., br. 20., str. 2.

²⁷ "Povratak bivših vojnih bjegunaca", *Volja naroda*, 7. studenoga 1918., god. I., br. 21., str. 3. Treba napomenuti kako je *Zeleni kadar* do ljeta 1918. okupljao velik broj vojnika. Najviše ih je bilo na Petrovoj Gori (oko 8.000), zatim Zrinskoj Gori, na brežuljcima Hrvatskog zagorja i okolici Varaždina, Papuku, Fruškoj Gori i drugdje. Ivo BANAC, "I Karlo je o'šo u komite. Nemiri u sjevernoj Hrvatskoj u jesen 1918.", *Časopis za suvremenu povijest*, 24., br. 3, Zagreb, 1992., str. 24. Iako vremenski ne spada u promatrano razdoblje, valja spomenuti da su bune nastavljene i u prvom djelu 1919. kada je P. Magdić zapisao: "Okolica grada Varaždina, naročita vlastelinstva, teško su ugrožena od bezdušnih pljačkaša, koji su do danas na pojedinim vlastelinstvima počinili na milijune štete, robeć sve do čega dodju, uništavajuć umjetnine visoke vrijednosti, paleć dvorove, majure, sjekuć šume i uništavajuć cijeli fundus (...)" te dodaje kako je tu i "(...) obdržavanje raznih skupština, koje upriličuju većim djelom agitatori socijalistički i svojim govorima

vjednik narodne straže u Varaždinu bio je Maks pl. Horvat dok će jezgru buduće Narodne straže činiti bivši srpski zarobljenici "(...) koji nestrpljivo čekaju da ih se oboruža".²⁸ Pukovnik Ivan Kolak iz Postajnog zapovjedništva narodne vojske SHS u Varaždinu izdao je 4. studenoga oglas kojim se pozivaju svi bivši c. i kr. te kr. ug. (cesarsko-kraljevski i kraljevsko-ugarski) časnici neka se jave u postajno zapovjedništvo, u Šenoinu ulicu br. 13.²⁹ Naredba od 5. studenoga glasila je da se svi ratni zarobljenici koji se nalaze na gradskom području imaju osloboditi za povrat u domovinu.³⁰ U crkvama i sinagogi održane su svečane mise i obredi u znak zahvalnosti za oslobođenje.³¹ U novim političkim okolnostima sazvana je i izvanredna gradska skupština za 3. studenoga 1918. godine. Na toj izvanrednoj sjednici gradski načelnik Magdić održao je kratki govor u povodu prekida odnosa s Ugarskom i Austrijom te osnutka Države SHS. Pod točkom jedan zapisano je: "1) Gradski načelnik u poduljem patriotskom govoru pozdravlja danas prvi put u slobodnoj državi Slovenaca, Hrvata i Srba sakupljeno gradsko zastupstvo, tumači historičku znamenitost dana 29. listopada 1918. kada je hrvatski sabor zaključio jednodušno prelom sa kraljevinom Ugarskom i carevinom Austrijskom te proglašio osnutak jedinstvene, narodne, suverene i slobodne države S. H. S. upućujući pritom na veličanstvene manifestacije koje su toga dana bile u Zagrebu, Ljubljani te po svim Hrvatskim i Slovenskim državama. Nadalje ističe da je u ovo veliko doba dužnost svakoga gradjanina da složno i jedinstveno pristupi k izgradnji svoje nove, slobodne, jake i zdrave države, valja zaboraviti sve dosadašnje osobne i stranačke razmirice i tričavosti, jer onda ćemo uničiti u novu budućnost nesložni, zavodjeni, a to nikako ne može biti nama na čast niti na korist našoj novoj državi. Pošto nova država traži od svojih državljana žrtve u krvi i u novcu, apeluje na gradsko zastupstvo kao na reprezenta našeg Varaždinskog gradjanstva da složno ustane na obranu nove svoje države, i da pruži svaki pojedinac Narodnom vijeću svaku materijalnu žrtvu, koja se bude od njega tražila. Konačno predlaže da i grad. općina dade Narodnom vijeću svoj prinos od stohiljada kruna, koji se imade uzeti iz zadu(...) koja je ove jeseni postignuta zakupljanjem javnih gradskih zemljišta.

potpaljuju svjetinu". DAVŽ, GPV praes. spisi 1913. - 1920., kut. 18, br. 16 od 11. ožujka 1919.

²⁸ "Narodna straža u Varaždinu", *Volja naroda*, 31. listopada 1918., god. I., br. 20., str. 4.

²⁹ DAVŽ, Gradsko poglavarstvo Varaždin (GPV), redovni spisi 1918. Na dokumentu nije sačuvan broj.

³⁰ Isto, br. 11364.

³¹ "Epohalni događaj u životu naroda srpskoga, hrvatskoga i slovenskoga imena od 29. listopada 1918. proslavio je učiteljski zbor i mladež ovoga zavoda pribivajući dne 31. listopada 1918. svečanom Tedeumu u zavodskoj crkvi kao i svečanoj prigodnoj besjedi, koju je držao prije početka obuke dne 4. studenoga 1918. ravnatelj zavoda u kojoj je stavio na srce učenicima, da se još krepčim i savjesnijim radom školskim pokažu vrijedni slobode i da se tako spremaju na velike dužnosti, koje ih čekaju, kad ostave školu", *Izvjestaj Kr. velike gimnazije u Varaždinu za školsku godinu 1918. - 19.*, Varaždin, 1919., str. 13.

Govor grad. načelnika bio je mjestimice prekidan sa burnim povicima nakon čega je prijedlog jednodušno i uz veliko oduševljenje prihvaćen.³² Sjednica je dalje nastavljena: "2) Iza toga je gradski načelnik pozvao sve prisutne gradske zastupnike da u njegove ruke analogno čl. 41. zakona obustavlja (...) općina polože zavjeru vjernosti i odanosti Narodnom vijeću, što su prisutni dragovoljno i učinili. 3) Grad. načelnik predloži konačno da grad. zastupstvo na uspomenu velikog dana 29. listopada 1918. prozove dosadašnji glavi Trg Franje Josipa I. – Trgom Slobode. Predlog bi jednodušno i sa velikim oduševljenjem prihvaćen. Predsjedatelj proglašuje nakon toga današnju svečanu izvanrednu skupštinu dovršenu te predlaže da se za ovjeru današnje po gradu Varaždinu historičke skupštine grad. zastupstva – izaberu dobom najstarija g. g. gradski zastupnici i to kanonik Stjepan Valdec (89 god. star) i David Hönigsberg trgovac (73 godine star) čemu bude udovoljeno, pa je zapisnik statue sessione pročitao i ovjeren od skupštine u 12 sati u podne (...)."³³ Nakon ove sjednice Gradsko zastupstvo je dalo prinos za Narodno vijeće, ali preimenovanje Trga Franje Josipa I. u Trg slobode nije provedeno.³⁴ Nakon toga su članovi gradskog zastupstva položili novu prisegu Narodnom vijeću.³⁵ Ovdje još treba naglasiti kako se tijekom prevrata nije promijenio sastav zastupnika u gradskom vijeću. Članovi poglavarstva u studenome i prosincu 1918. godine bili su: Ljudevit pl. Gaj (činovnik), Hubert Goger (stolarski obrtnik), Franjo Horvat (posjednik), David Hönigsberg (posjednik), Vlodoj Jungman (dimnjačar), Jakob Ljubec (posjednik), Arnold Müller (inženjer), Adolf Plachte (trgovac), Vjenceslav Podgajski (električar), Edo Spitzer (zubar), Stjepan Valdec (kanonik čazmanski), Janko Belaj (posjednik), Arthur Deutsch (trgovac), Josip Košić (mesarski obrtnik), Milan Kučnjak (kanonik), Rudolf Nöthig (posjednik), Franjo Pust (trgovac), August Šok (mesarski obrtnik), Franjo Švarc (trgovac), Mavro Schlenger (trgovac), Josip Vanek (ljekarnik), Petar Zagrebac (krčmar) i Mirko Koščec (pravnik). Gradski načelnik je bio spomenuti Pero Magdić (odvjetnik).³⁶ Kao posebnost može se istaknuti tadašnja

³² DAVŽ, Zapisnici gradskog poglavarstva, 3. studeni 1918.

³³ Isto.

³⁴ Isto. Umetak sastavljen 28. studenoga 1918.

³⁵ "Zaklinjem se Bogom živim, te zadajem vjeru svoju i obećajem, da ću Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba biti svagda vjeran, poslušan i odan, da ću službu svoju vjerno i revno obavljati u smislu naputaka i naredaba, izdanih po Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba, te svojim istomu odgovornim pretpostavljenima, te da će svaki povjereni mi posao po najboljem svojem znanju savjesno i s poštovanjem obaviti. Sve što mi je sada pročitano i što sam posvema dobro i jasno razumio, imam i hoću točno i savjesno izpunjavati. Tako mi Bog pomogao (blažena djevica Marija i svi sveti Božiji). DAVŽ, Zapisnici gradskog poglavarstva, 3. studenoga 1918., dodatak pozivu za sjednicu.

³⁶ DAVŽ, Zapisnici gradskog poglavarstva, Poziv za izvanrednu skupštinu gradskog zastupstva za 3. studenoga 1918. Zanimanja gore navedenih pojedinaca preuzeto iz kataloga izložbe: *Politički i stranački život Varaždina 1861 – 1941.*, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 1994., str. 17.

izmjena gradskog pečata. Na pozivu od 3. studenoga je ovalni žig. U sredini je lik anđela koji drži štit ukrašen tamnim i svijetlim vodoravnim linijama na kojima je prikazana gradska kula. Uokolo je tekst: "POGLAVARSTVO SLOB. I KR. GRADA VARAŽDINA".³⁷ Pečat na pozivu od 26. studenoga je isti kao i ranije opisani, ali sa skraćenim tekstom: "POGLAVARSTVO GRADA VARAŽDINA".³⁸ U službenoj komunikaciji zabranjene su sve dotadašnje titule osim izraza *gospodin* uz dotični službeni naziv.³⁹ Uz to, sve oznake *kraljevski* u formi skraćenice *kr.* i upotreba ugarskog grba su zabranjeni.⁴⁰ S obzirom na narodni prevrat, ban Mihalović je uputio poziv svim službenicima neka nastave i dalje u kontinuitetu raditi svoj posao.⁴¹ Izvoz bilo kakve obrtne ili industrijske robe s područje Hrvatske ili Slavonije su zabranjeni, a gradski načelnici su pozvani na strogo provođenje te Koliko su zapravo suvremenici tih događaja bili fokusirani na sređivanje stanja u Varaždinu i okolici, pokazuje to da je vijest o Ugarskoj samostalnosti u tisku objavljena na dnu druge stranice.⁴² No, u susjednom Međimurju pojavio se mađarski otpor, a s njime i primjeri okrutnosti prema lokalnom hrvatskom stanovništvu o čemu su varaždinske novine redovito izvještavale. "U čitavom Međimurju rasplamtio se narodni pokret za ujedinjenje sa državom Slovenaca, Hrvata i Srba. U ponedjeljak ostaviše Magjari od straha svoju stražu na Dravi, pak je jedna od naših predstraža zaplijenila njihovo oružje. Iste noći došlo je do ustanka u nekim selima, pak je stanovništvo razoružalo oružnike te ih potjeralo. Magjarsko činovništvo pobjeglo je u Čakovac, gdje se nalazi još nešto magjarskih vojnika i žandara. Čakovčani, u strahu od narodnoga suda, osnovali su narodnu stražu. (...) U ponedjeljak i utorak došlo je u Varaždin odjeljenje od pedeset međimurskih vojnika i seljaka i zamoliše Odbor Narodnog Vijeća, da jugoslavenske čete zaposjednu Međimurje i da im se dadu hrvatske zastave. Međimurci vratili se kući s hrvatskim zastavama, koje se sada viju po svim selima. Danas više nigdje u Međimurju — osim u Čakovcu — nema magjarskih napisa, magjarskih žandara i vojnika."⁴³ Ipak, 7. studenoga u Murskom Središću mađarski vojnici objesili su jednu ženu i dva muškarca, a naknadno strijeljali 17 osoba. Dan kasnije u Kotoribi je neki mađarski pomorski kapetan s 20-ak mornara ubio osam osoba, a u Dubravi još osam osoba.⁴⁴ No, veću

³⁷ DAVŽ, Zapisnici gradskog poglavarstva, poziv od 2. studenoga za sjednicu 3. studenoga.

³⁸ Isto, poziv od 22. studenoga za sjednicu 26. studenoga.

³⁹ DAVŽ, Gradsko poglavarstvo Varaždin (GPV), redovni spisi 1918., br. 11205.

⁴⁰ Isto, br. 11207.

⁴¹ Isto, br. 11208.

⁴² "Samostalnost Ugarske", *Volja naroda*, posebno izdanje, 27. listopada 1918., god. I., br. 18., str. 2.

⁴³ "Pokret u Međimurju za sjedinjenje s Hrvatskom", *Volja naroda*, 7. studenoga 1918., god. I., br. 21., str. 3.

⁴⁴ "Krvoproliće u Murskom Središću", "Krvoproliće u Kotoribi", *Volja naroda*, 14. studenoga 1918.,

smrtnost nisu stvarali samo vojnici koji su se vraćali s ratišta već i pandemija gripe. Tijekom listopada i studenoga u Varaždinu je zamijećen veći rast broja umrlih zbog te bolesti, kolokvijalno poznate kao *španjolska gripa*. "Primijetiti se mora, da niti jedne godine toliko mrtvaca nije bilo, koliko je započelo tekom mjeseca listopada, a pomor je bio kako se vidi u gradu u velikom stepenu i to ponajviše od bolesti "Pneumonia in Influenza."⁴⁵

Na području Države SHS najgore razdoblje bilo je od 24. listopada do 4. studenoga jer se tada pobuna širila s obje strane Papuka na zapad prema dolini Save i istočno prema Osijeku. Na kraju se proširila i na područje Hrvatskog zagorja. U gradovima su glavne mete bile trgovine, bogati građani, Židovi i drugo stanovništvo. Tako je plemićki posjed u Novom Marofu u potpunosti opljačkan, a grof Bombelles moli pomoć jer prijeti uništenje velike količine hrane.⁴⁶ Ti nemiri iz jeseni 1918. nastali su kao rezultat ratne depresije, a kraj rata dočekan je nekima kao prilika za pljačku, osvetu i bogaćenje. Narodno vijeće je tijekom listopada i studenoga uzvratilo strogim odlukama o prijekim sudovima, upotrebom oružanih snaga i obećanjima o poljoprivrednoj reformi tako da neredi prestaju do sredine studenoga 1918. godine.⁴⁷ U Varaždinu su već 2. studenoga sve strance (posebice Mađare i Nijemce) koji su radili na željeznici zamijenili Hrvati.⁴⁸ S obzirom da su stručni ljudi bili otpušteni, u novinama je red ispod vijesti o njihovom otpuštanju, poziv da se zainteresirani jave u željezničarsku službu radi popune radnih mjesta.⁴⁹ Dapače, posao na željeznici može dobiti svatko tko je bio zdrav.⁵⁰ Od 4. studenoga podružnica Austro-Ugarske banke u Varaždinu postala je Državna banka SHS, a svi dotadašnji zaposlenici ostali su na svojim

god. I., br. 22., str. 1. Te događaje je po sjećanju zabilježio Z. Milković: "No za par dana stadoše dolaziti uznemirujuće vijesti. Magjari počеше s progonima. Dolaze glasnici iz svih strana Međimurja i javljaju o počinjenim krvoprolićima magjarskih plaćenih vojnika. Pomozite, braćo Hrvati, drugač budu sve nas sfundli - Žene, deca, sve pri nas samo pita, gde su Horvati, da još ne dojdeju? Čije se srce ne gane na te molbe, čije se srce ne ispuni ogorčenjem nad zulumima sto ih žandarplaćenici magjarski počihise na našem svijetu? I kad, onda, stadoše na kolima dolaziti bjegunci javljajući da Nedelišće gori na četiri mjesta, da Magjari, nakon dvodnevne borbe, zauzeše ovo najveće međimursko selo, da 17 seljaka i žena vješahu i ustreliše, jednodušna je bila odluka svakog patriotskog srca, da pohrli braći u pomoć." Zvonko MILKOVIĆ, "Prvi dani slobode", *Volja naroda*, 24. prosinca 1918., br. 28., str. 11.

⁴⁵ "Umrli u gradu Varaždinu", *Volja naroda*, 7. studenoga 1918., god. I., br. 21., str. 4.

⁴⁶ Ivo BANAC, "I Karlo je o'šo u komite. Nemiri u sjevernoj Hrvatskoj u jesen 1918.", str. 32.

⁴⁷ Isto, str. 40-42.

⁴⁸ "Dignuti željezničarski Odjelni glavari i ini madjarski činovnici u Varaždinu!", *Volja naroda*, 7. studenoga 1918., god. I., br. 21., str. 3.

⁴⁹ "Poziv u željezničarsku službu", *Volja naroda*, 7. studenoga 1918., god. I., br. 21., str. 3.

⁵⁰ "Pozor, braćo Slovenci, Hrvati i Srbi!", *Volja naroda*, 14. studenoga 1918., god. I., br. 22., str. 4.

radnim mjestima.⁵¹ Već u prvim danima studenoga vlast je objavila kako na području Grada Varaždina, Varaždinske županije i Zagorja vlada red i mir te da je do manjih izgređa došlo na području Ludbrega, Petrijanca, Klanjca, Vratna i Krapine.⁵² Ipak, radi dodatne zaštite građana i imovine te kako se pojedinci ne bi usudili iskoristiti turbulentno razdoblje: "(...) proglašuje se prijeki sud za zločinstvo: pobune, bune, umorstva, razbojstva (grabeža), paleža, javnog nasilja, zlobnom oštetom tuđeg vlasništva (i privatnog i javnog kao brzojava, telefona, željeznica, mostova, električnih uređaja, vodovoda itd.) i silovitog opora proti vojničkoj ili kojoj drugoj po Narodnom Vijeću priznatoj straži. Prema tome biti će po prijekom sudu kažnjen smrću svako, tko se pobuni protiv svojih višima ili njihovim zapovjedima, tko drugoga namjerice usmrti ili usmrtiti pokuša, tko otima pljačka, pali, oštećuje, bilo javnu bilo privatnu imovinu i tko se oružjem u ruci i inače silovito opre kojoj straži."⁵³ Nastalo je manje opterećenje u svakodnevici jer se vojska teže opskrbljivala nego inače, a radi krađe materijala sa željeznica i telegrafskih stupova (drvo, keramika) morala je držati stražu. Prema odluci Povjerenstva za prehranu na svim graničnim mjestima Države SHS morao se postaviti povjerenik Upravne oblasti radi kontrole roba koje su prelazile granicu.⁵⁴ Konji koji su dolazili s bojišta bili su pokradeni pa su se vodile akcija traženja, zatim opći je bio nedostatak petroleja, ugljena, struje, a u Bednji je zabilježena pojava gladi. Ipak, društvena normalizacija je polako počinjala. Od 9. studenoga krenuo je vlak iz Varaždina za Čakovec. Za putovanje je bila potrebna posebna propusnica koju je izdavalo vojno postajno zapovjedništvo SHS u Varaždinu, ali barem je počela kolati komunikacija i prijevoz roba.⁵⁵ Ipak, zbog nedostatka ugljena obustavljene su pojedine linije vlakova na relaciji Varaždin – Zagreb ili Varaždin – Golubovec.⁵⁶ Od 18. studenoga ponovno je dozvoljeno korištenje brzojava i telefona za privatne osobe.⁵⁷ U Varaždinu je boravio i izvidnički odred srpske konjice pod vodstvom natporučnika Vlaisavljevića, a to su bili prvi srpski vojnici koji su posjetili Varaždin.⁵⁸

⁵¹ "Državna banka S. H. S.", *Volja naroda*, 7. studenoga 1918., god. I., br. 21., str. 4.

⁵² "Mir u varaždinskoj županiji i Zagorju", *Volja naroda*, 7. studenoga 1918., god. I., br. 21., str. 4.

⁵³ "Proglas vojnicima o prekom sudovanju", *Volja naroda*, 14. studenoga 1918., god. I., br. 22., str. 2.; GMV PO 1269.

⁵⁴ DAVŽ, GPV praes. spisi 1913. – 1920., kut. 18, br. 248 od 22. studenoga 1918.

⁵⁵ "Vlak u Čakovec", *Volja naroda*, 21. studenoga 1918., god. I., br. 23., str. 4-5.

⁵⁶ "Obustava vlakova", *Volja naroda*, 5. prosinca 1918., god. I., br. 25. str. 4.

⁵⁷ "Uspostava brzojavnog i telefonskog saobraćaja", *Volja naroda*, 21. studenoga 1918., god. I., br. 23., str. 4-5.

⁵⁸ "Dolazak odreda srpske konjice u Varaždin", *Volja naroda*, 21. studenoga 1918., god. I., br. 23., str. 4-5.

U prostoru kazališnog restorana privremeni Narodni odbor sazvaio je 10. studenoga Veliku narodnu skupštinu radi izbora stalnog Narodnog odbora (vijeća). "Gradjanstvo grada Varaždina, sakupljeno na velikoj narodnoj skupštini dne 10. studenoga pozdravlja svoju neoslobodjenu braću u Medjimurju i Prekomurju, odlučno prosvjeduje protiv nasilja, strijeljanja i vješanja, kojim Magjari hoće da odvrte našu braću od njihove odluke, da se pridruže državi Slovenaca, Hrvata i Srba te poziva Narodno Vijeće, neka bezodvlačno zapovjedi narodnoj vojsci, da udje u Medjimurje i zaštiti našu medjimursku braću."⁵⁹ Ipak je naglasak sjednice bio na izglasavanju vjernosti Narodnom vijeću - izabran je varaždinski Odbor Narodnog vijeća, a Skupština je ovlasila Odbor da može slati poslanike. Narodni se odbor sastojao od 30 izvršnih članova i sedam zamjenika. Predsjednikom Odbora imenovan je Milan Kučenjak, povjerenikom Henrik Krizman, a tajnicima Zvonko Milković, Vladimir Janković i Mirko Vajda. Na tom sastanku dogovoreno je da se Odbor podijeli na četiri sekcije: vojničku, agitacijsko – propagandnu, financijsku i upravno – aprovizijsku te sekciju za socijalnu skrb. Na kraju sastanka su otpjevane *Lijepa naša* i *Onamo, onamo*.⁶⁰ Već sredinom studenoga u Varaždinu je počela demobilizacija vojske – svi časnici rođeni prije 1888. morali su ići u mirovinu, a iz vojne službe morali su se otpustiti svi učitelji i profesori. Kako je navedeno u novinama, otpušteni časnici biti će zamjena dotadašnjim korumpiranim javnim službenicima.⁶¹ Kao što je ranije navedeno, započela je i nova mobilizacija te se do 28. studenoga u Narodnu stražu javilo 278 osoba.⁶²

U prvoj polovici studenoga na području Međimurja, preostale mađarske vojne snage i paravojne jedinice izvršile su brojne zločine na domaćem stanovništvu. Novine nisu propustile zabilježiti slučaj 22-godišnjeg Ede Strassbergera koji je 15. studenoga pokopan na židovskom groblju. On je, nakon četiri godine provedene na fronti, krenuo u Međimurje suprotstaviti se mađarskoj vojsci. Na kolodvoru u Macincu je ubijen. "(...) žrtvovao svoj mlađahni život pokazavši, da se medju junacima, kad ustreba, nalazi na prvom mjestu i Židov!"⁶³ Židovska zajednica u Varaždinu dio sakupljenog novca dala je za potrebe Narodnog vijeća, a drugi dio Hevri Chadischi za izgradnju spomenika poginulim vojnicima na židovskom groblju.⁶⁴

⁵⁹ "Velika narodna skupština u Varaždinu", *Volja naroda*, 14. studenoga 1918., god. I., br. 22., str. 2.

⁶⁰ "Velika narodna skupština u Varaždinu", *Volja naroda*, 14. studenoga 1918., god. I., br. 22., str. 2.

⁶¹ "Demobilizacija časničkog zbora", *Volja naroda*, 21. studenoga 1918., god. I., br. 23., str. 5.

⁶² "Narodna straža u Varaždinu", *Volja naroda*, 28. studenoga 1918., god. I., br. 24., str. 2.

⁶³ "Sprovod Ede Strassbergera", *Volja naroda*, 21. studenoga 1918., god. I., br. 23., str. 4.

⁶⁴ "Mjesto vijenca", *Volja naroda*, 21. studenoga 1918., god. I., br. 23., str. 4.

Radničko vijeće osnovano je već 20. studenoga koje je gradonačelniku Magdiću uputilo pismo u kojemu naglašavaju kako je njihova zadaća na osnovi demokratske i socijalne pravednosti sudjelovati u izgradnji nove države te da će biti potpora odboru Narodnog vijeća u Varaždinu i gradskom poglavarstvu.⁶⁵ Četiri dana kasnije u kazališnoj restauraciji održana je radnička skupština koju je otvorio predsjednik odbora Radničkog vijeća Fran S. Lehpamer, a zaključci su predstavljeni u sedam točaka. U njima radnici su podržali stvaranje nove jugoslavenske države na osnovi demokratske i socijalne pravednosti, ustav koji se temelji na izbornom pravu za sve, zatim zalagali su se protiv lihvarstva, militarizma, željeli su smjenu starih kadrova u upravi, zatim da se veleposjedi proglašavaju narodnim vlasništvom te na kraju potpunu diobu crkve od države. Okupljeni su također protestirali protiv načelnika Magdića za kojeg su smatrali da se malo bavio sirotinjom u vrijeme rata te da je određenima pružao protekcije.⁶⁶ "Gospodine gradonačelnice! Osvanulo je doba demokracije i slobode. U ovakovo doba ne mogu i ne smiju da stoje na čelu grada upravnici Vašega kroja. Vaša su vremena za uvijek prošla (...) da Vam se izrazi nepovjerenje i da Vas pozove, da odstupite sa stolice načelničke, jer ste nedostojan zvati se prvim građaninom našega grada."⁶⁷ I u Gradskom zastupstvu P. Magdić imao je neistomišljenike. Milan Kučenjak je pitao na sjednici gradskog zastupstva je li točno da se u gradskoj knjigi svojevremeno upisao ugarski ministar predsjednik Stjepan grof Tisza (1861. – 1918.), a ako je da se njegovo ime izbriše jer da on nije prijatelj hrvatskoga naroda. Magdić mu je na to odgovorio kako je on Tiszi radi vlastite "(...) uljudbe i europske čestitosti" ponudio da se kao ugarski ministar predsjednik u knjigu upiše.⁶⁸ Po Magdiću Tisza je bio prijatelj Hrvata i zaslužan što je za vrijeme rata smijenio vojnog zapovjednika Sekeyra i tako neke spasio od progona.⁶⁹ Ipak je na kraju Magdić škarama izrezao Tiszin potpis iz gradske knjige jer su građani silno prigovarali.⁷⁰ I ranije se Magdić susreo s problemima. Tako je 16. studenoga izvijestio Narodno vijeće u Zagrebu da su članovi odbora Narodnog vijeća zahtijevali od njega kontrolu nad poslovanjem poglavarstva u pitanju aprovizacije. "Govorilo se dakle, direktno protiv autoriteta vlasti"⁷¹ zapisao je Magdić i pro-

⁶⁵ DAVŽ, GPV – redovni spisi 1918., br. 11871.

⁶⁶ "Radnička skupština", *Volja naroda*, 28. studenoga 1918., god. I., br. 24., str. 2.

⁶⁷ "Podnesci Radničkog vijeća u Varaždinu grad. Zastupstvu i gradonačelniku", *Volja naroda*, 28. studenoga 1918., god. I., br. 24., str. 4.

⁶⁸ DAVŽ, Zapisnici gradskog poglavarstva, Zapisnik sa sjednice 24. listopada 1918., br. 50.

⁶⁹ DAVŽ, Zapisnici gradskog poglavarstva, Zapisnik sa sjednice 24. listopada 1918., br. 50.

⁷⁰ "Skupština gradskog zastupstva", *Volja naroda*, posebno izdanje, 27. listopada 1918., god. I., br. 18., str. 2.

⁷¹ DAVŽ, GPV praes. spisi 1913. – 1920., kut. 18, br. 57 od 16. studenoga 1918.

testirao protiv tog postupka i molio zaštitu, na što mu je Narodno vijeće četiri dana kasnije dostavilo okružnicu kojom se mjesni odbori upozoravaju da se ne miješaju u kompetencije upravnih vlasti, i upozorilo ga da na svaki način spriječi nesuglasice između Gradskog poglavarstva i građanstva.⁷²

Redovita sjednica gradskog zastupstva sazvana je nekoliko dana kasnije - 26. studenoga. Gotovo sve teme koje su se raspravljale na toj sjednici nisu se ticale nedavnih političkih aktivnosti. Jedino je odlučeno kako se sada neće donijeti proračun za 1919. već se predlaže krajnji rok - ožujak 1919. godine. Prvi je razlog čekanje naputaka Narodnog vijeća, a drugi taj što je znatan dio budžeta punio nekadašnji cesarsko – kraljevski domobranski ured najmom vojarni.⁷³

Nakon oduševljenja već na samom početku mlade države slijedi otrežnjenje kada se krenulo u postupak monetarne samostalnosti. U Varaždinu su se do 29. listopada normalno koristile austrougarske krune koje preko noći nisu mogle biti zamijenjene novim papirnim i kovanim novcem. Stoga su se one i dalje nastavile koristiti. Odabrani državni uredi i banke dobili su nalog žigosanja zatečenih novčanica (gradskim) žigovima kako bi se ustanovilo koliko se kruna nalazi na teritoriju nove države te kako bi se spriječilo korištenje nežigosanih kruna s područja nekadašnje austrougarske. Do 31. siječnja 1919. završeno je žigosanje, ali s obzirom na velik broj krivotvorina, od 26. studenoga 1919. do 11. siječnja 1920. provodilo se lijepljenje prigodnih maraka na novčanice.⁷⁴ Prilikom markiranja kruna zadržavano je 20 posto od podnijetih kruna na ime tzv. *prinudnog zajma* radi pokrića državnog manjka nastalog obnovom Srbije. Također, planirano je bilo da se u omjeru jedan naprema jedan zamijeni austrougarska kruna i dinar kraljevine Srbije za dinare nove države. No, vlada Kraljevstva SHS odlučila je da se kod zamjene daju četiri austrougarske krune za jedan dinar Kraljevstva SHS. S druge strane, planirani omjer zamjene dinara Kraljevine Srbije jedan naprema jedan za novi dinar nije se mijenjao.

⁷² HDA, F NV SHS, kut. br. 9, V Sekcija za organizaciju i agitaciju, a) Opći spisi, god. 1918. - 1919., br. 1-1000, br. 216. od 16. studenoga 1918.

⁷³ DAVŽ, Zapisnici gradskog poglavarstva, Zapisnik od 26. Studenoga 1918., toč 1., br. 11997/ 1918.

⁷⁴ Ukupno je markirano 5.686.606.730 zatečenih kruna, odnosno sedam posto više nego što je ranije bilo žigosano. Hakija Đozić, *Zamjena kruna Austro – Ugarske na tlu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Novi numizmatičar, god. II (V), br. 3 (8), Sarajevo, 2004., str. 6.

UJEDINJENJE S KRALJEVINOM SRBIJOM I KRALJEVINOM CRNOM GOROM

U Varaždinu je vijest o državnom ujedinjenju 1. prosinca 1918. dočeka veselo: "Vijest o proglašenju ujedinjenja kraljevine Srbije sa Hrvatskom i Slovenijom u zajedničku kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca stigla je u Varaždin na odbor Narodnoga Vijeća u ponedjeljak u 9 sati na večer. Kako je u to vrijeme bilo gradjanstvo u pozorištu, to je ravnatelj g. Mitrović sa pozornice pročitao radosne vijesti o narodnom našem ujedinjenju i proglašenju kralja Petra za vladara Srba, Hrvata i Slovenaca; Općinstvo je na to ustalo sa sjedala i oduševljeno udarilo u pljesak i klicanje. Iz loža i partera orilo se Živio kralj Petar prvi kralj svih Jugoslavena, živio kraljević Aleksandar živila kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Na to je glazba zaigrala hrvatsku himnu Lijepu našu domovinu i srpsku himnu Bože pravde, koju je općinstvo stojeći saslušalo, a onda opet udarilo u klicanje slobodi i narodnoj našoj državi. Još u noći raširila se radosna ova vijest munjevitom brzinom po našem gradu i razigrala radošću srca naših gradjana, koji su nestrpljivo već očekivali čas velike odluke: da dodje do ujedinjenja čitavoga naroda, od Jadranskog do Egejskoga mora. Već ranim jutrom izvještene su spontano hrvatske zastave na privatnim zgradama. Radost se čita sa svačijeg lica, ljudi se na ulici zaustavljaju i čestitaju."⁷⁵

U kazališnoj restauraciji 1. prosinca održan je sastanak Narodnog vijeća. Skupštinu je otvorio Bogdan Svoboda, a predsjednik Skupštine bio je Milan Kučenjak. Okupljeni su prvo detaljnije obaviješteni o talijanskoj okupaciji Primorja, mađarskim ubojstvima u Međimurju, pobuni časnika u Zagrebu te radu frankovaca i Stjepana Radića. Nakon rasprava donijeta je rezolucija kojom se podupire ujedinjenje u novu državnu zajednicu, a na kraju da se u Beograd pošalje brzojav sljedećeg sadržaja: "Njegovom Visočanstvu Kraljeviću Aleksandru Karagjorgjeviću Beograd. Gradjanstvo starodrevnog hrvatskoga grada Varaždina sakupljeno na općoj skupštini u nedjelju 1. prosinca 1918., jednodušno Vas pozdravlja kao svoga regenta i budućeg vladara jedinstvene države Srba, Hrvata i Slovenaca. Predsjednik skupštine kanonik Milan Kučenjak."⁷⁶ Kralj je kasnije odgovorio predstavnicima grada Varaždina: "Usrdna Vam hvala na iskrenom pozdravu u ime gradjanstva starodrevnog hrvatskog slobodnog i kraljevskog grada Varaždina prigodom ujedinjenja Hrvata, Srba i Slovenaca u jednu državu pod žezlom Njegovog kraljevskog Veličanstva PETRA I. Mog uzvišenog oca. Presretan sam,

⁷⁵ "Dojam u Varaždinu", *Volja naroda*, 5. prosinca 1918., god. I., br. 25., str. 2.

⁷⁶ "Grad Varaždin za jedinstvenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba", *Volja naroda*, 5. prosinca 1918., god. I., br. 25., str. 3.

da se ispunio san svih velikih sinova našeg troimenog naroda. Kako sam naglasio u odgovoru na adresu delegacije Narodnoga Vijeća, moj uzvišeni otac i ja hoćemo da vladamo samo slobodnim narodom. Naša će država Hrvata, Srba i Slovenaca biti osnovana na načelima ustava, parlamentarnim i široko demokratskim. Poštovat ćemo prije svega potpunu ravnopravnost svih dijelova našeg jugoslavenskog naroda, svih vjera i staleža. Molim Vas, gospodine kanoniče, da isporučite gradjanstvu starodrevnog hrvatskog slobodnog i kraljevskog grada Varaždina moj kraljevski pozdrav i izraz moje naklonosti sa obećanjem, da ću sa svim silama nastojati prema tradicijama vladalačke kuće Karogjorgjevića, da ujedinem u jedinstvenu državu Hrvata, Srba i Slovenaca onaj dio našeg naroda preko Drave, koji je do sada stajao pod tuđjinskim gospodstvom. Da živi gradjanstvo slobodnog i kraljevskog grada Varaždina! Da živi slobodna i ujedinjena Jugoslavija!⁷⁷

Izvanredna skupština grada Varaždina sazvana je 3. prosinca gdje su opisani raniji događaji: "Gradski načelnik izvješćuje, da je čas prije dobio telefonsku obavijest, da je jučer u Beogradu proglašena jedinstvena kraljevina Slovenaca, Hrvata i Srba sa kraljem Petrom, odnosno regentom kraljevičem Aleksandrom na čelu, pa moli za ovlaštenje, da ovaj historijski događaj, najvažniji u novoj jugoslavenskoj državi u ime gradskog zastupstva, odnosno gradske općine, dolično pozdravi. Gradski zastupnici ustajući sa sjedala prihvaćaju izjavu grad. načelnika (...) usvajaju jednodušno njegov prijedlog uz povike Živio."⁷⁸ Pero Magdić je 10. prosinca 1918. rukom napisao pismo namijenjeno regentu Aleksandru nakon ujedinenja 1. prosinca: "Njegovo Kraljevsko Visočanstvo prestolonasljednik regent Aleksandar. Beograd. Zastupstvo slobodnog Kraljevskog grada Varaždina kao zakoniti predstavnik gradjanstva, u svojoj izvanrednoj skupštini od 3. decembra jednodušno je zaključilo da s najvećim oduševljenjem proglasi historijski dan 2. decembra 1918., kada je junačka Kraljevina Srbija definitivno pristupila jedinstvenoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Pozdravlja svoga novoga Kralja kao i Vaše Kraljevsko Visočanstvo današnjega regenta, a budućeg Kralja uz živu želju da pod moćnim Vašim žezlom u svakom pogledu (...) mlade, ali moćne i nesavladivo junačke jugoslavenske države svih Srba, Hrvata i Slovenaca. Bog živi Njegovo Veličanstvo Kralja Petra i Vašu Kraljevsku Visost. Gradski načelnik dr. Magdić."⁷⁹

⁷⁷ "Pozdrav regenta Aleksandra gradu Varaždinu", *Volja naroda*, 12. prosinca 1918., god. I., br. 26., str. 1.

⁷⁸ DAVŽ, Zapisnici gradskog poglavarstva, 3. prosinca 1918., br. 61.

⁷⁹ DAVŽ, GPV – praes. spisi 1918., br. 65.

DRUŠTVENO – KULTURNE AKTIVNOSTI

Za vrijeme trajanja rata djelovanja svih kulturnih društava bila su zabranjena. Kako je rat završio i uspostavljena je nova država, više nije bilo zapreka za ponovnim pokretanjem različitih društava. Tako je već 9. studenoga izabran novi predsjednik Narodne čitaonice Janko Kenfelj i prateći Odbor. Njihova je želja bila učiniti čitaonicu središtem društvenog života u Varaždinu gdje će se moći čitati tisak, igrati šah i biljar, kartati, održavati razna predavanja, koncerti i drugo.⁸⁰ Varaždinsko kazalište neko vrijeme nije bilo u stanju održavati predstave radi toga što su neki članovi bili na ratištu ili su kasnije oboljeli od tzv. španjolske gripe. Da bi se razina umjetnosti povisila, početkom studenoga ravnatelj kazališta Mihović predao je mjesto dramaturga Krešimiru Filiću. On je za početak u planu imao postaviti Verdijevu operu "Trubadur" i Dragošićevu dramu "Katarina Zrinska".⁸¹ Zatim, 24. studenoga ponovno je pokrenuto djelovanje Akademskog društva u Varaždinu Tomislav za čijeg je predsjednika izabran Bogdan Svoboda.⁸² Za isti dan su varaždinski tipografi najavili tzv. Katarinsku zabavu s plesom u prostorijama gostione "K Vujčeku", a dio prikupljenog novca namijenjen je bio podizanju spomenika "Sloboda".⁸³ "Odbor varaždinskih žena za jugoslavensku siročad" materijalno je pomagao 23 djece bez roditelja u dobi od 6 do 13 godina i za tu su djecu uspjeli osigurati pohađanje škole te obuču i odjeću, a prikupljena je pomoć i za srbijanske bolnice.⁸⁴ Na kraju mjeseca, 30. studenoga, najavljeno je ponovno osnivanje Pjevačkog društva Vila u Varaždinu,⁸⁵ a s 1. prosincem otvorenje Glazbene škole.⁸⁶ Istoga dana održana je i izvanredna skupština Varaždinskog radničkog naobrazbenog društva Sloboda koje je nakon toga počelo s radom.⁸⁷ Tijekom rata i u prvim tjednima nakon njega u Varaždinu je nedostajalo raznih namirnica, a posebno šećera i petroleja - ulja za lampe. Radničko vijeće tražilo je reviziju poslovanja svih gradskih trgovaca jer neki nisu htjeli siromašnijim kupcima prodati robu, već su čekali bogatije kupce kako bi njima po višoj cijeni prodali. Radničko vijeće optužilo je zato načelnika Magdića

⁸⁰ "Narodna čitaonica", *Volja naroda*, 28. studenoga 1918., god. I., br. 24., str. 3.

⁸¹ "Iz gradskog kazališta", *Volja naroda*, 5. prosinca 1918., god. I., br. 25., str. 4.

⁸² "Skupština Tomislava", *Volja naroda*, 28. studenoga 1918., god. I., br. 24., str. 3.

⁸³ "Dobrotvorna tipografska zabava", *Volja naroda*, 21. studenoga 1918., god. I., br. 23., str. 4.

⁸⁴ "Jugoslavenska djeca u Varaždinu", *Volja naroda*, 28. studenoga 1918., god. I., br. 24., str. 4.

⁸⁵ "Hrvatsko pjevačko društvo Vila u Varaždinu", *Volja naroda*, 28. studenoga 1918., god. I., br. 24., str. 4.

⁸⁶ DAVŽ, Zapisnici gradskog poglavarstva, Zapisnik od 26. studenoga 1918., toč 3., br. 9189/ 1918.

⁸⁷ "Skupština radničkog naobrazbenog društva Sloboda", *Volja naroda*, 5. prosinca 1918., god. I., br. 25., str. 3.-4.

da je štitio neke od tih trgovaca. U znak solidarnosti, varaždinski su trgovci na jedan dan zatvorili trgovine.⁸⁸

U Varaždinskim školama se u prvo vrijeme nisu promijenili udžbenici već su učitelji dobili naputke kako predavati učenicima u nižim pučkim školama. Tako se djeci treba objasniti što radi Narodno vijeće, a što su do tada radili zajednički ministri, kada se opisuje državni grb treba izostaviti dio o kruni iznad njega, u povijesti naglasak treba biti na događajima vezanim uz važna narodna zbivanja Slovenaca, Hrvata i Srba. U radu s djecom moralo se izbjegavati sve što bi eventualno veličalo prijašnje državno uređenje, nagodbu, dualizam i slično.⁸⁹ Kao u svakoj drugoj državi, tako se i u Državi i kasnijem Kraljevstvu SHS svaki 29. listopada slavio kao Dan narodnog oslobođenja, a 1. prosinca kao Dan narodnog ujedinjenja.

Uspostavom nove države postavilo se pitanje što učiniti sa simbolima stare Austro – Ugarske u gradu? Njemački i mađarski državni simboli odmah su uklonjeni, dok su trgovački natpisi na zgradama, oglasi i table zamijenjeni onima na hrvatskom jeziku. Kako je politička promjena utjecala na trgovinu najbolje pokazuje primjer novinskog oglasa: "Radi prestanka sezone prodaju se jeftino bugarska, turska, mađarska i crno – žuta (Austro – Ugarska) zastava".⁹⁰ Za varaždinski spomenik Velikom ratu, kolokvijalno zvan *Verdienst*, novine su krenule u akciju što bržeg uklanjanja: "Ima nekih, koji hoće da se odstrani tek *Verdienst*, zardjali "cveki" i onaj grb na vrhu, pak da se na nj postavi kakav drugi kip. Ovima dovikujemo odlučno: Ne! Gromada mora dolje, treba da se smrvi, raskida! Nećemo, da nas ma i najmanja čestica sjeti na krvavu prošlost, a lanci na ropstvo. Napokon, gradja je neukusna i nimalo ne pristaje uz crkvu, gdje se čuje riječ Kristova: Mir Vama! Francuzi su bastilu posve sravnili sa zemljom. I mi moramo tako! Zato kladiva napolje, potrgajmo lance ropstva! Mi ćemo već namaći toliko novca, kojim ćemo moći, da podignemo dostojan spomenik Slobode! Rugoba od spomenika pred franjevačkom crkvom nije spomenik ratu, već spomenik ulizavanja, štreberstva i ropskog duha, koji je na žalost u jednom dijelu varaždinske gospode vladao. Kad je bivši veliki župan Belošević tu rugobu svečanim načinom otkrivao, preuzelo je gradsko poglavarstvo spomenik na čuvanje. Na njemu je da ga sada odstrani."⁹¹ Pojedinci su željeli promijeniti i svoje prezime kako bi zvučalo slavenski te da bi se na taj način još bolje uklopili u novu državnu zajednicu. Hinko i Slavoljub Moses tražili su promjenu svog prezimena u Marić, a

⁸⁸ "Iz Radničkog vijeća", *Volja naroda*, 24. prosinca 1918., god. I., br. 28. str. 2.

⁸⁹ DAVŽ, GPV – redovni spisi 1918., br. 11678.

⁹⁰ "Oglas", *Volja naroda*, 31. listopada 1918., god. I., br. 20., str. 5.

⁹¹ "Varaždinski *Verdienst*", *Volja naroda*, 14. studenoga 1918., god. I., br. 22., str. 3.

molbu su uputili na "Zapovjedništvo teške poljsko topničke pukovnije br. 36." u Varaždinu,⁹² dok je Marko Gruenbaum želio promjenu prezimena u Grabarić.⁹³

ZAKLJUČAK

"Iako je Država SHS bila privremeno stvorena državna organizacija (tzv. državnopravni provizorij), s ciljem da se nakon sklapanja ugovora ujedini s Kraljevinom Srbijom, ona je ipak za vrijeme toga državnopravnog provizorija, tj. od 29. listopada do 1. prosinca 1918., posjedovala sve bitne elemente vlastitog državnog bića".⁹⁴ Za Varaždince je ovo razdoblje sasvim sigurno bilo izuzetno zanimljivo. Svjedočili su završetku Velikog rata i premda je njihovo raspadajuće carstvo bilo na strani gubitnika, razloga za tugu nije bilo. Iz južnog djela višestoljetnog carstva nastala je Država SHS, politička tvorevina s potencijalom ispunjenja svih nacionalnih interesa i želji koje su se na Hrvatskoj političkoj sceni aktivno zastupale više desetljeća. Možemo pretpostaviti kako su u Državi SHS mnogi Varaždinci vidjeli ostvarenje ideje Hrvatske samostalnosti i državnog jedinstva sa Slovencima i Srbima. Prema navedenim izvorima, više tisuća ljudi slavilo je na varaždinskim gradskim ulicama slom Austro – Ugarske monarhije i novi politički poredak, a mjesec dana kasnije i ulazak u novu južnoslavensku državnu zajednicu. S jedne strane, do prosinca 1918. sve je teklo gotovo euforično – slavili su se ratni pobjednici, pjevale hrvatske, srpske i slovenske pjesme, skupljala se pomoć za djecu, ranjenike, srpske bolnice i drugo. No, to je razdoblje iskorišteno u Varaždinu i za politička razračunavanja, podmetanja, nemire, prijetnje te uništavanje javnog i privatnog dobra. Otrežnjenje dolazi tek sa stvaranjem Kraljevstva SHS 1. prosinca 1918. i prve vlade 20 dana kasnije kada je započeo dugotrajni proces hrvatskog političkog i narodnog potiskivanja.

⁹² DAVŽ, GPV – redovni spisi 1918., br. 11952.

⁹³ DAVŽ, GPV – redovni spisi 1918., br. 11671.

⁹⁴ Hodimir SIROTKOVIĆ, "O nastanku, organizaciji, državnopravnim pitanjima i sukcesiji Država SHS nastale u jesen 1918.", *Časopis za suvremenu povijest*, 24, br. 3, Zagreb, 1992., str. 63.

SAŽETAK

VARAŽDIN U VRIJEME DRŽAVE SLOVENACA, HRVATA I SRBA - OD 29. LISTOPADA DO 1. PROSINCA 1918. GODINE

U ovome članku autor prikazuje društveno – politička zbivanja na području grada Varaždina u vrijeme trajanja Države SHS, od 29. listopada do 1. prosinca 1918., te u razdoblju neposredno prije i nakon toga. Na temelju neobjavljenog arhivskog gradiva, muzejske građe te novinskih izvještaja, događaji su dodatno objašnjeni ilustracijama suvremenih predmeta.

Ključne riječi: Država SHS; Kraljevstvo SHS; Varaždin; 1918.

SUMMARY

VARAŽDIN DURING THE STATE OF SLOVENES, CROATS AND SERBS - FROM OCTOBER 29TH TO DECEMBER 1ST 1918

In this article, the author presents a socio - political developments in the town of Varaždin during the SHS State, from October 29th to December 1st 1918, and in the period immediately before and after. On the basis of unpublished archival materials, museum items and newspaper reports, the events are further presented by the modern cases.

Key Words: SHS State; SHS Kingdom; Varaždin; 1918.

PRILOZI:

Redarstveni odsjek grad. poglavarstva u Varaždinu.

Broj 5829/1918.

OGLAS!

Slavnom općinstvu daje se na znanje slijedeće:

Na nalog velikog župana kr. slob. grada Varaždina zabranjeno je kazališnoj upravi izdavati ulaznice za galeriju i stajaci parter u mjesecima listopad i studeni o. g.

Kupovanje takovih ulaznica kao i pristup u pomenuta mjesta kazališnog gledališta dozvoljen je tek gg. akademskim građanima te učenicima 7. i 8. razreda gimnazije uz dječku izkaznicu.

Prigodom javnih produkcija u ovogradskom kazalištu (kazališne predstave, koncerti, kino, predavanja i t. d.) **zabranjen je svaki izkaz slušateljstva osim u kazalištu uobičajenog** pljeskanja, izazivanje glumaca, redatelja, autora pred zator pozornice.

Upozoravaju se polaznici kazališta, da će u slučaju **ma jednog izkaza političke naravi** u gledalištu ili u svezi sa kazališnim produkcijama, biti **priredbe svake vrsti u kazalištu** smjesta do daljnje odredbe oblastno **obustavljene** bez obzira na materijalno štetovanje poduzetnika te kazališnih članova te bez obzira na uštrb javnoj prosvjeti.

U Varaždinu, dne 2. listopada 1918.

Za gradskog načelnika, gradski kapetan:

Antunović v. r.

Tiskara Stuffer, Varaždin.

Slika 1. Upute za ponašanje u javnosti¹

¹ GMV 57408

Broj 10.863 | 1918.

Varaždinski muzej
Gr. br. 1917 602

OGLAS!

Poteškoće, prouzročene dugotrajnim svjetskim ratom bivaju u svakom pogledu danonice veće, pa tako nije čudo, što često kramlje aprovizacija pučanstva raznim vrlo potrebitim namirnicama i potrepštinama.

Nema dovoljno ogrievnih drva, nema obuće i odijela a da se niti ne spominje pomanjkanje dovoljne količine šećera, ratne kave, kavina dodatka i t. d. pa rasvjetnih sredstava kao: petroleja i svijeća.

Isto tako je otežana silno dobava benzina za gradski teretni automobil za izvozanje drva iz gradske šume.

Gradsko je poglavarstvo nebrojeno puta i pismeno i usmeno, brzojavno i telefonski tražilo od kr. zemaljske vlade energičnu intervenciju i brzu pomoć ali većinom bez željena uspjeha, jerbo se sve tvornice izgovaraju budi pomanjkanjem sirovina, budi nestašicom ugljena, nužnoga za pogon strojeva i t. d. a neke i slabom proizvodnom snagom svojih strojeva, koji su se za ovog ratnog vremena znatno istrošili a novi se ne prave, niti je moguće izmijenjivati pojedine sastavne dijelove strojeva.

Tako se je dogodilo nedavno, da je grad ostao u tmini pune dvije noći, jer se je stroj za proizvodjanje električne struje pokvario a temeljit popravak je momentano bio nemoguć, jer nema u zalih raznih sastavnih dijelova, niti se mogu isti u opće dobiti.

Treba dakle uvažiti sve ovo i pomoći si sam kako se daje, jer je gradskom poglavarstvu uz najbolju volju nemoguće svakomu udovoljiti.

Nadati se je ipak skorom miru i danima ljepše budućnosti, koji će po malo sve ove nedostatke i neprilike izravnati a poglavarstvo neće uzmanjkati, da i u budućee svoju dužnost savjesno ispuni.

Treba dakle za sada još na svakom koraku sa onim, što tko imade štediti i ekonomski rasporediti, jer momentano mogu nastati i još teži časovi, koje ćemo morati prebroditi.

Sa ovim u savezu upozoruje se općinstvo na lanjsku odredbu poglavarstva od 22. listopada 1917. broj 10.901 prema kojoj je **rasvjeta grobova o Svim Svetima** poradi pomanjkanja rasvjetnih sredstava **bezuvjetno zabranjena**.

Gradsko poglavarstvo.

U Varaždinu, dne 21. listopada 1918.

Gradski načelnik:
Dr. Magdić v. r.

Tiskara Štifer, Varaždin.

Slika 2. O opskrbi drvima i strujom te zabrani rasvjete grobova²

² GMV 57323

Ban kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Broj 4971|1918. Pr.

PROGLAS.

Narode!

Veliki sadanji događaji dali su povoda za opetovane javne političke manifestacije. Razumijem patriotske osjećaje, koji su izvor tim iskazima i uvjeren sam, da će prokušana zrelost i trijeznost našega naroda i ovaj puta znati manifestacije držati u granicama, što ih iziskuje današnje veliko, ozbiljno i po budućnost naroda odlučno doba.

Smatram pak potrebnim osobito naglasiti, kako su nadasve važni narodni interesi vezani uz obdržanje javnog mira i reda. Sigurnost osobe i imovine neka svakome bude sveta i vodjeni razborom neizmorno dopustiti, da javne uredbe i njihovi organi ma na čas budu smetani u djelatnosti, što ju vrše u javnom interesu!

Naročito molim, da svi misle na to, da se državopravna pitanja ne mogu odmah riješiti i da imaju povjerenje u one faktore, koji su na rješenje pozvani.

U Zagrebu, 22. listopada 1918.

Ban:
Mihalović v. r.

Poruka narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba.

Narodno Vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu rasprišlo je dne 23. listopada o. g. i o tom, kako je u nekim mjestima povodom proslave Wilsonova odgovora, došlo do napadaja na kolodvore i druge zgrade. Narodno Vijeće je toga mišljenja, da bistri razum i staro poštenje našeg naroda ne dopušta, da se ovakvi slučajevi ponove ili čak da se prošire, već zato, što time može prestati sav promet u najsiromašnije naše krajeve, gdje bi nam narod lako mogao ostati bez kore kruha.

Ujedno Narodno Vijeće tom prigodom poziva pristaše svih stranaka i grupa, koje su u Narodnom Vijeću, da se okupe u svim mjestima, dakle po gradovima i selima pod imenom odbora Narodnoga Vijeća. U takav odbor mogu stupiti i oni naši ljudi, koji nijesu u njeznoj političkoj stranci ili grupi, ali su svom dušom zauzeti za ujedinjenje i oslobodjenje našega naroda, na temelju objave Narodnoga Vijeća od 19. listopada 1918. Takovom je odboru prva zadaća, da se pobrine, kako najbolje zna i može za zaštitu osoba i imovine svih naših državljana bez razlike.

Druga mu je zadaća, da Narodnom Vijeću javlja sve događaje i potrebe, koje se tiču cijeloga mjesta, kraja i čitavoga naroda.

Treći mu je posao, da brzo i točno izvrši ono, što mu Narodno Vijeće naloži na korist svega našeg naroda. Zato neka svaki takav odbor Narodnoga Vijeća okupi najpouzdanije i u narodnoj borbi prokušane ljude, neka si izabere predsjednika odbora, svoga vodju za narodnu zaštitu i svoga poslovođu. I izbori neka se jave odmah Narodnom Vijeću na odobrenje. Sve se objave šalju na adresu: Kancelarija Narodnoga Vijeća, Zagreb, Sabor.

Braćo Slovenci, Hrvati i Srbi, na posao! Za malo dana u svakom našem življem i produbljenom mjestu neka bude odbor Narodnoga Vijeća okupljen sa četom za narodnu zaštitu.

Zagreb, 23. listopada 1918.

Narodno vijeće.
Predsjedništvo:
Dr. Antun Korošec, Dr. Ante Pavelić, Svetozar Pribičević.

Tiskara Stifter, Varaždin.

Slika 3. Proglas bana Mihalovića i Narodnog vijeća³

³ GMV 61161

Redarstveni odsjek grad. poglavarstva u Varaždinu.

Broj 6229|1918.

OGLAS!

Gradsko poglavarstvo priopćuje p. n. općinstvu proglaš od 22. listopada 1918. Preuzvišenoga gospodina bana **Antuna pl. Mihalovića:**

NARODE!

Veliki sadanji dogodjaji dali su povoda za opetovane javne političke manifestacije.

Razumijem patriotske osjećaje, koji su izvor tim izkazima i uvjeren sam, da će prokušana zrelost i trijeznost naroda i ovaj puta znati manifestacije držati u granicama, što ih iziskuje današnje veliko, i po budućnosti naroda odlučno doba.

Smatram pod potrebom osobito naglasiti, kako se danasve važni narodni interesi vezani uz održavanje javnog mira i reda. **Sigurnost osobe i imovine neka svakome bude sveta i vodjeni razborom nemojmo dopustiti, da javne uredbe i njihovi organi ma na čas budu smetani u djelatnosti, što ju vrše u javnom interesu!**

Naročito molim, da svi misle na to, da se državopravna pitanja ne mogu odmah riješiti i da imade povjerenje u one faktore, koji su na to riješenje pozvani.

U Varaždinu, 24. listopada 1918.

Gradski načelnik:
Dr. Magdió v. r.

Tiskara Stöber, Varaždin.

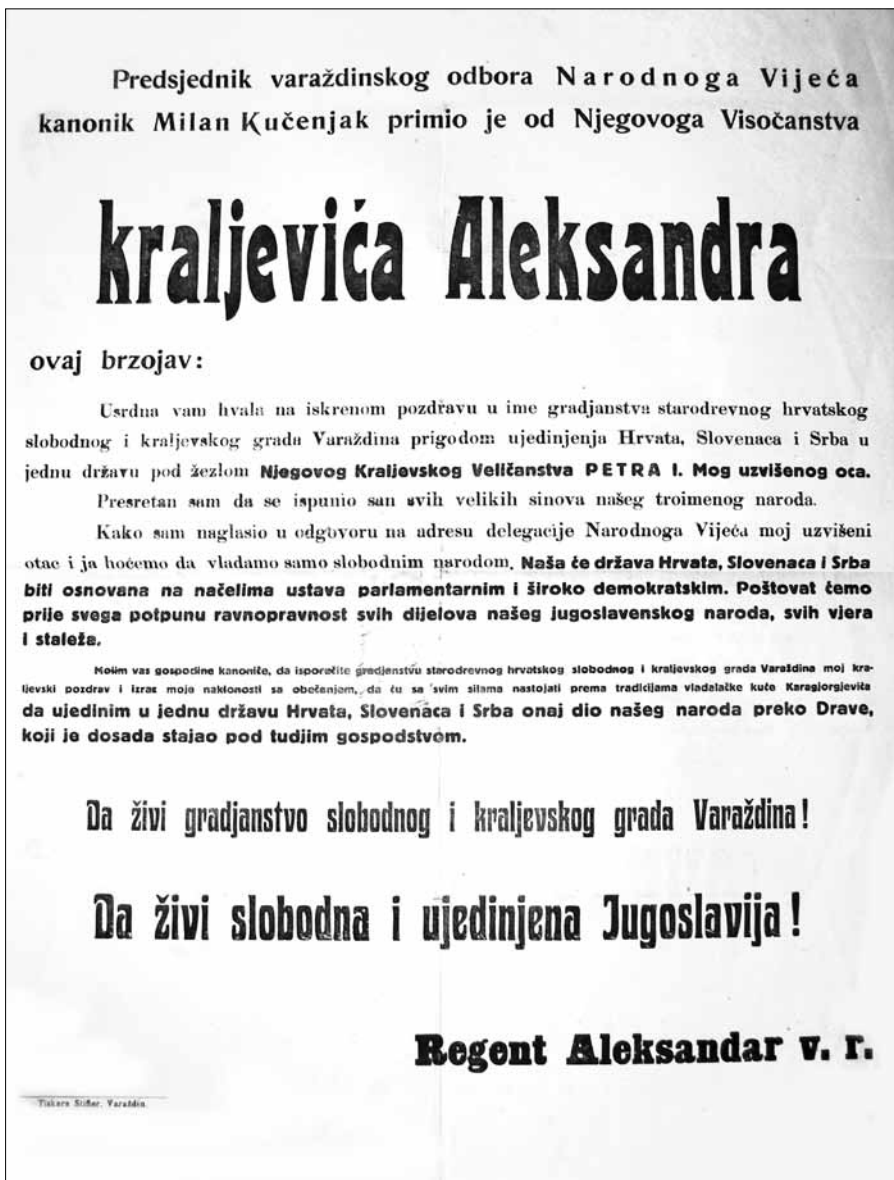
Slika 4. Potreba održavanja javnog reda i mira⁴

⁴ GMV 57361

Slika 5. Poziv pukovnika Kolaka na obranu Varaždina⁵

⁵ GMV PO 1150

Slika 6. Objava brzojava regenta Aleksandra⁶

⁶ GMV PO 3174

Slika 8. i 9. Austro - ugarske novčanice s varaždinskim žigom⁸

⁸ Privatna kolekcija. Žigosanje papirnog novca započeto je 9. siječnja 1919. godine. S obzirom na specifičnost predmeta, pridruženi su radnji kao ilustracija.

Slika 10. i 11. Austro - ugarske novčanice s varaždinskim žigom⁹

⁹ Privatna kolekcija.

Slika 12. i 13. Austro - ugarske novčanice s varaždinskim žigom¹⁰

¹⁰ Privatna kolekcija

Slika 14. Varaždinski porto¹¹

¹¹ Više o toj temi u: Nikola JANJIĆ, *Varaždinski porto*, Varaždin, 2005. Varaždinski porto predstavlja porto – provizorij Pošte Varaždin iz 1919. s dokazanim atributima autohtonosti i legaliteta. Te marke su proizvod lokalne pošte s određenim datumom stavljanja u promet te točno utvrđenim vrstama i brojem maraka. S obzirom na specifičnost predmeta, pridruženi su radnji kao ilustracija.